

CAAT

PŘEHLEDOVÉ STUDIE 07/9

MIGRACE
DAVID HENIG

CENTRUM APLIKOVANÉ ANTROPOLOGIE A TERÉNNÍHO VÝZKUMU (CAAT)
KATEDRA ANTROPOLOGICKÝCH A HISTORICKÝCH VĚD FF ZČU

WWW.CAAT.CZ

Migrace

David Henig

Přehledové studie 07/9

Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu (CAAT)

Katedra antropologických a historických věd FF ZČU

www.caat.cz

© CAAT 2007

1. Úvod

Úvahy o migraci implikují ihned několik scénářů. O migraci lze uvažovat v optice *long durée* jako o tématu provázející *homo sapiens sapiens* od jeho počátků až do současnosti. Téma migrace je ale také historickou součástí západního uvažování o sobě samém. Dílo Homéra je toho dokladem stejně jako Starý zákon, nebo středověká imaginace. A konečně migrace je neodmyslitelně spjata se vznikem moderních společností. Ty byly založeny na radikální transformaci sociální a ekonomické struktury, která vyvolala nejprve vlny migrací z venkova do měst, později z evropského kontinentu za oceán. Dekolonizace po druhé světové válce a expanze západních forem modernity přinesla další vlny migrací směřující směrem do západních společností. Závěr minulého a počátek tohoto století je pak charakteristický nárůstem mobility lidí v celoplanetárním měřítku, který Papastergiadis označuje pojmem „*turbulentní svět*“ resp. „*turbulentní migrací*“.¹

Migrace má dnes mnoho forem. Na jedné straně se může jednat o tzv. migranty - *kosmopolity*, kteří, řečeno spolu s Baumanem, cestují po celém světě první leteckou třídou, spí ve vybraných hotelech, jedí vybraná jídla, hovoří vybranými jazyky – tvoří novou sociální třídu úspěšných.² Na druhé straně spektra jsou oběti hromadných vysídlování v důsledku válečných konfliktů, etnických čistek, preventivních válek, ale i z důvodů environmentálních.³ Daný výčet dokládá, že je nutné o migraci uvažovat v širokém smyslu a chápat jí jako komplexní/multidimensionální fenomén a jako takový jej i studovat. V tomto textu je nejprve představena základní typologie migrace. Dále pak základní teoretické proudy, které migraci studují a interpretují. Na závěr i jejich kritická reflexe.

2. Vymezení

Latinské slovo *migratio* znamená *stěhování, přestěhování (se)*. Jedná se o slovo odvozené od *migro, migrare*, tedy od *stěhovati se, vystěhovati se, přesídliti*. V sociálně vědním diskursu pojem migrace vyjadřuje studium pohybu, stěhování či přesídlování lidí, ať je tento pohyb permanentní či dočasný, dobrovolný či nedobrovolný.

V sociálních vědách zaujímá studium fenoménu migrace plnohodnotné postavení po dobu více než jednoho století. Počínaje E. G. Ravensteinem a jeho studií *The Laws of Migration* z roku 1885.⁴ Svěbytný přístup ke studiu migrace představila *Chicagská*

¹ Papastergiadis, N. 2000. *The Turbulence of Migration*. Cambridge: Polity Press. S: 3-6.

² Bauman, Z. 1999. *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta.

³ Srov. Massey, D. S. 1996. The Age of Extremes: Concentrated Affluence and Poverty in the Twenty-First Century. *Demography* 33:395-412; Lyon, S. M., and M. D. Fischer. 2007. Anthropology and Displacement: Culture, Communication and Computers Applied to a Real World Problem. *Anthropology in Action* 14:40-53.

⁴ Ravenstein, E. G. 1885. The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London* 48:167-235.

sociologická škola, která se zaměřila na studium evropských imigrantů žijících v USA a procesů jejich integrace. Významným dílem z tohoto období je kniha W. I. Thomase a F. Znanieckého *The Polish Peasant in Europe and America* z roku 1922.

V rámci sociokulturní antropologie představuje klíčovou historickou roli pro studium migrace *Manchesterská škola*.⁵ Badatelé spjatí s touto školou, respektive s *Rhodes-Livingstone Institute* v dnešní Zambii, prováděli originální a pionýrské výzkumy soustředěné na urbanizaci, migraci a sociální změnu v oblastech tzv. Měděného pásu (Copperbelt). Dále studovali procesy *detribalizace*, tj. vyvázání jedinců z lokálních kmenových a příbuzenských struktur právě v důsledku migrací do měst. Jejich sociální vazby byly posléze postupně nahrazovány profesními či kamarádskými sociálními sítěmi a/nebo novou etnickou afiliací.⁶

Soudobé společenské vědy nabízejí širokou škálu perspektiv na poli studia migrace. Podle *Mezinárodní organizace pro migraci (IOM)*⁷ se jedná o studium:

- Pracovní migrace
- Sjednocování rodin
- Migrace a bezpečnost
- Nelegální migrace
- Práva migrantů
- Zdraví a migrace
- Integrace
- Migrace a rozvojová studia

2.1 Typologie migrace

Migraci lze typologizovat dle několika základních kritérií. Podle Parnwella je typologie migrace nezbytná pro jasné porozumění toho, co vlastně studujeme.⁸ Přestože řada autorů pracuje s vlastní typologií, lze typologie migrace generalizovat následovně.

- Kritérium lokalizace:
 - Migrace může být **mezinárodní**
 - o té hovoříme, dochází-li k migraci *mezi* státy
 - dále lze rozlišit, jedná-li se o migraci *kontinentální* či *mezikontinentální*
 - jedná-li se o migraci kontinentální, lze dále specifikovat a hovoříme o migraci *regionální* (např. region střední Evropy, či zemí Visegrádu)
 - Migrace může být **interní**

⁵ Úvod k Manchesterské škole podává: Werbner, R. P. 1984. The Manchester School in South-Central Africa. *Annual Review of Anthropology* 13:157 - 185.

⁶ Podrobněji v: Eriksen, T. H. 2002. *Ethnicity and Nationalism*, 2nd edition. London: Pluto Press.

⁷ <http://www.iom.int/jahia/Jahia/pid/3> [last access 18.9.07]

⁸ srov. Parnwell, M. 1993. *Population Movements and the Third World*. London: Routledge. S: 11.

- o té hovoříme, dochází-li k migraci *uvnitř* státu
- v případě interní migrace lze rovněž dále specifikovat na migraci *regionální* či *lokální*
- Kritérium příčiny:
 - *Dobrovolná*
 - Jedná se o akt vědomé, dobrovolné volby a zpravidla sem spadá pracovní migrace, migrace z důvodů sjednocení rodin, migrace za účelem studia apod.
 - *Nedobrovolná*
 - Jedná se o migraci, které předcházela akt nedobrovolného rozhodnutí migrovat. Může se jednat o důvody politické, náboženské, environmentální apod. Podle síly lze dále nuancovat:
 - Vnucená migrace je vyjádřením nerovných mocenských vztahů mezi lidmi, kdy má někdo moc a sílu vnutit druhé straně migrovat. O vnucené migraci hovoříme například v průběhu válek, kdy dochází k masovému vyhánění obyvatel. Jiným příkladem může být vnucená migrace v důsledku sociálního inženýrství (např. masové vnucené přesuny obyvatelstva v Čínské lidově demokratické republice při stavbě přehrady Tři soutěsky znamenaly vystěhování více než 1 milionu obyvatel).
 - Vynucená migrace může být například v důsledku nepříznivých environmentálních ohrožení jako je sucho, povodně, hladomor, epidemie, půdní eroze, dezertifikace apod.⁹
- Kritérium časovosti
 - Permanentní migrace
 - Dočasná migrace

3. Přehled přístupů

3.1. Push – Pull

V šedesátých letech dvacátého století byla představena „*push-pull*“ teorie. Bogue a po něm Jansen a Lee zaměřili svou pozornost na determinanty, které ovlivňují rozhodování

⁹ William Petersen používal poněkud odlišnou typologii, avšak obsahově podobnou a rozlišuje mezi vnitřní/vnější; násilnou/dobrovolnou. Srov. Petersen, W. 1958. A General Typology of Migration. *American Sociological Review* 23:256-266.

lidí migrovat.¹⁰ Na jedné straně se jedná o soubor faktorů, které působí na jedince negativně, tzn. ty, jež jej vypuzují, vytlačují – *push faktory*. Těmi mohou být nedostatek pracovních příležitostí, špatná životní úroveň apod. To samo o sobě není ještě dostatečným důvodem migrovat. Pro daného jedince musí někde nejprve existovat pozitivní faktory, které jej budou lákat, přitahovat – *pull faktory*. Ve své době představovala daná teorie silný explanační potenciál. V současnosti je migrace natolik komplexní fenomén, že mechanistických model „push-pull“ značně redukuje povahu celého fenoménu.

3.2. Neoklasická ekonomie

V mnoha ohledech podobný teoretický model představuje přístup vycházející z principů neoklasické ekonomie. Massey et al. rozlišují tuto teorii na (i) *makro* a (ii) *mikro* teorii.

Makro teorie interpretuje migraci jako důsledek nerovnováhy v příjmech i na pracovním trhu v jednotlivých státech. Bude-li tato nerovnováha smazána, dojde podle autorů k eliminaci migrace. *Mikro* teorie pak chápe migraci jako sérii individuálních aktů jedinců, kteří váží mezi náklady/výnosy migrace. Jejich rozhodování je ovlivněno asymetrií pracovních trhů v jednotlivých zemích.¹¹

3.3. Nová ekonomie migrace

Vychází z neoklasické teorie. Na rozdíl od neoklasické teorie ale nechápe migraci jako čistě individuální akt racionálně uvažujícího a kalkulujícího jedince, nýbrž jako proces rozhodování v rámci větších sociálních jednotek, např. rodiny, domácnosti. V prostředí domácností a rodin, se už neváží pouze zisk a ztráty, náklady a výnosy mezi žitím „tady a tam“, ale diskutována je rovněž otázka potenciálních rizik a jejich minimalizace.¹² Ekonomické faktory pracovních trhů nejsou podle této teorie to nejdůležitější co by potenciální migranty orientovalo k pohybu. Je to minimalizace rizik, chudoby apod., co je klíčové v procesu rozhodování migrovat.

¹⁰ Bogue, Donal J. 1963. "Techniques and Hypotheses for the Study of Differential Migration: some Notes from an Experiment with U.S. Data." International Population Conference, New York 1961 London: UNESCO; Jansen, C. 1969. Some Sociological Aspects of Migration. In: Migration, ed. J. A. Jackson. Cambridge, Mass: Harvard University Press; Lee, E. S. 1969. A Theory of Migration. Demography 3: 47-57.

¹¹ srov. Massey et al. 1997. "Causes of migration," in *The Ethnicity Reader*. Edited by J. Rex and M. Guibernau. London: Routledge. S: 259-260.

¹² Ibid. 260.

3.4. Teorie dvojího trhu (Dual labour market theory)¹³

Vychází také z neoklasické ekonomie. Neorientuje se ale na racionální volbu jedinců ochotných migrovat nýbrž na **poptávku** v cílových zemích migrace a na rekrutování pracovní síly z rozvojových zemí. Původ migrace v této optice vychází ze strukturálních potřeb ekonomiky, tzn. neřeší nerovnost mezd, ale nedostatek pracovní síly ve vybraných sektorech v cílových zemích migrace.¹⁴ Tato místa jsou zaplňována právě imigranty. Jedná se o logické vyústění proměn ekonomik a pracovních trhů v postindustriálních ekonomikách. Populace v cílových zemích migrace je již přeorientována na postindustriální mód produkce a tím vzniká nedostatek kvalifikovaných pracovníků v řadě servisních profesí. To vede k navýšení poptávky směrem za hranice států.

3.5. Teorie světového systému

Tato teorie spatřuje původ a příčiny migrace jako vyústění historického uspořádání tržních vztahů v rámci světového systému. Je zde patrná inspirace Wallersteinem. Hlavním argumentem je, že kořeny mezinárodní migrace jsou dány historicky, a to strukturou světového tržního uspořádání. Kapitalistické výrobní a ekonomické vztahy pronikly do (nekapitalistických) periferií, čímž vytvořily/předpřipravily mobilní pracovní populaci. Toto lze pozorovat na migračních proudech mezi bývalými koloniemi a evropskými státy, což je důkazem dobře vyvinuté infrastruktury a pokračováním světového systému.¹⁵

3.6. Teorie sítí (*Network theory*)

Manchesterská škola vytvořila a aplikovala během svých výzkumů inovativní metodu – sociální síť. Tato metoda se ukázala jako velmi efektivní při studiu migrace z venkova do měst v Africe.¹⁶ Později však byla aplikována i na studium migrantů v Evropě, USA apod. V současnosti je poněkud problematické hovořit o teorii sítí, neboť tato získala mnoho významů a znamená někdy velmi odlišné postupy. Určitou „kontinuitu“ s Manchesterskou školou představuje sociolog Granovetter, který vypracoval koncept silných a slabých vazeb.¹⁷ Dále lze zahrnout pod „síťový přístup“ i koncept „sociálního kapitálu“. Ať si zvolíme jakýkoli z výše představených přístupů, jedná se o vhodnou metodu pro etnograficky ukotvené studium migrace. Daný přístup odhaluje, že migranti generují své sociální vazby na základě

¹³ Ibid. 261-262.

¹⁴ Ibid. 262.

¹⁵ Ibid. 263.

¹⁶ Mitchell, J. C. 1974. Social Network. *Annual Review of Anthropology* 3:279 - 299.

¹⁷ Granovetter, M. 1973. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78:1360-1380.

příbuzenských, kamarádských, národnostních a jiných sociálních vazeb. Tyto vazby jsou klíčové v procesu rozhodování zdali migrovat, či nikoli. Sociální sítě jsou využívány při migraci k minimalizaci rizik a potíží a fungují jako záchranná síť před případným rizikem. Do určité chvíle se jedná o individuální akty migrace, ale s narůstajícím počtem individuálních aktů se síť postupně rozrůstá a migrace se stává snazší.¹⁸

3.7. Institucionální teorie

Nevysvětluje příčiny migrace, ale soustředí se na procesy, které s ní souvisejí. V důsledku migrace vznikají nové instituce, ať vládní, nevládní, dobrovolnické, neziskové. Migrace se tedy sama o sobě stává trhem, na kterém mohou prosperovat různé další instituce. Daný teoretický proud pak studuje, jakou roli hrají tyto instituce, nakolik se tyto instituce samotné podílejí na institucionalizaci (a tím i kontrole) migračních proudů apod.¹⁹

4. Kritická reflexe

V úvodu bylo naznačeno, že v současnosti je migrace chápána jako komplexní/multidimenzionální fenomén a jako takový začala být i studována. Nutno dodat, že s větším či menším úspěchem. Každý z představených základních teoretických směrů měl své odpůrce i zastánce. Kritickou reflexi představuje posun ve studiu migrace od čistě ekonomizujících témat a interpretací k rozměru **sociálnímu**. Zcela jasně to ve své době vyjádřil například Pirnwall, migrace „je pro mnoho lidí více "strategií přežití" než že by to byl mechanismus ekonomického polepšení si“.²⁰

Druhou významnou oblast kritické reflexe otevřel koncept **transnacionalismu** (podrobněji viz. heslo *transnacionalismus*). Migrace díky tomuto konceptu přestala být chápána jako jednosměrný proces „buď tady nebo tam“. Transmigrant, píše Werbner, to je migrant „*who moves back and forth between the West and the Rest*“²¹. Téměř ve všech stávajících migračních teoriích chybí reflexe vazeb migranta na zemi původu a jak jsou tyto vazby udržovány. Podle Appaduraje²², nová globální kulturní ekonomie nemůže být chápána v existujících termínech a modelech centrum-periferie, ani ji nelze redukovat na

¹⁸ Srov. Massey, D. S. 1988. Economic Development and International Migration in Comparative Perspective. *Population and Development Review* 14. S: 396-399.

¹⁹ Massey, D. S. et al. 1997. "Causes of migration," in *The Ethnicity Reader*. Edited by J. Rex and M. Guibernau. London: Routledge. S: 265.

²⁰ Parnwell, M. 1993. *Population Movements and the Third World*. London: Routledge. S: 9.

²¹ Werbner, P. 2004. Theorising Complex Diasporas: Purity and Hybridity in the South Asian Public Sphere in Britain. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30. S: 896.

²² Appadurai, A. 1996. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press. S: 33.

zjednodušené modely typu push-pull faktorů, či na volbu mezi nabídkou-poptávkou. Nic z toho v současném „turbulentním světě“ neplatí. Tyto vazby hrají důležitou roli. Skrze ně proudí manželé/manželky²³, dary a peníze²⁴, mají dopad na lokální rozvoj v místech emigrace²⁵ a hrají rovněž důležitou roli v mezigenerační kulturní reprodukci²⁶. Což může ovlivňovat ne/integraci migrantů do hostujících společností. Právě těmito směry jsou dnes vedeny antropologické výzkumy migrace.

5. Příloha: vybrané online zdroje věnované migraci

Mezinárodní organizace pro migraci: www.iom.int

Český portál, kde lze nalézt řadu zajímavých informací o migraci především z oblasti střední Evropy: www.migraceonline.cz

Oxfordský COMPAS je jedním z nejvýznamnějších center studia migrace v současné době.

Na jeho stránkách je k dispozici řada volně stáhnutelných working papers:

www.compas.ox.ac.uk

Další z rozcestníků věnovaných migraci: <http://www.migrationinformation.org/>

Jeden ze známých think tanků věnující se migraci: <http://www.migrationpolicy.org/>

O nedobrovolné migraci více na: <http://www.forcedmigration.org/>

Další z významných výzkumných institutů *The Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty* při University of Sussex, na jeho stránkách jsou k dispozici volně stáhnutelné working papers a řada dalších materiálů o migraci:

<http://www.migrationdrc.org/index.html>

Další ze stránek věnujících se migraci a pomoci imigrantům v České republice, jedná se o

Centrum pro otázky migrace: <http://www.migrace.com/cs/index.html>

Informační portál o pilotním projektu MPSV „výběru“ kvalifikovaných pracovníků ze zahraničí:

<http://www.imigracecz.org/>

Stránky Ministerstva vnitra, Odboru azylové a migrační politiky: <http://www.mvcr.cz/azyll/>

²³ Charlsley, K. 2005. Unhappy Husbands: Masculinity and Migration in Transnational Pakistani Marriages. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 11:85 - 105.

²⁴ Werbner, P. 1990. *The Migration Process: Capital, Gifts and Offerings among British Pakistanis*. Oxford: Berg.

²⁵ Gardner, K., and Z. Ahmed. 2006. *Place, Social Protection and Migration in Bangladesh: A Londoni Village in Biswanath*. Working Paper T 18, Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty. Brighton: University of Sussex.

²⁶ Shaw, A. 2000. *Kinship and continuity: Pakistani families in Britain*. Amsterdam: Harwood Academic.

6. Literatura

- Appadurai, A. 1996. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bauman, Z. 1999. *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta.
- Bogue, Donal J. 1963. "Techniques and Hypotheses for the Study of Differential Migration: some Notes from an Experiment with U.S. Data." International Population Conference, New York 1961 London:UNESCO
- Eriksen, T. H. 2002. *Ethnicity and Nationalism*, 2nd edition. London: Pluto Press.
- Gardner, K., and Z. Ahmed. 2006. *Place, Social Protection and Migration in Bangladesh: A Londoni Village in Biswanath*. Working Paper T 18, Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty. Brighton: University of Sussex.
- Granovetter, M. 1973. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78:1360-1380.
- Charlsley, K. 2005. Unhappy Husbands: Masculinity and Migration in Transnational Pakistani Marriages. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 11:85 - 105.
- Jansen, C. 1969. Some Sociological Aspects of Migration. In: Migration, ed. J. A. Jackson. Cambridge, Mass: Harvard University Press; Lee, E. S. 1969. A Theory of Migration. *Demography* 3: 47-57.
- Lee, E. S. 1969. A Theory of Migration. *Demography* 3: 47-57
- Lyon, S. M., and M. D. Fischer. 2007. Anthropology and Displacement: Culture, Communication and Computers Applied to a Real World Problem. *Anthropology in Action* 14:40-53.
- Massey, D. S., J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouci, A. Pellegrino, and J. E. Taylor. 1997. "Causes of migration," in *The Ethnicity Reader*. Edited by J. Rex and M. Guibernau, pp. 257 - 269. London: Routledge.
- Massey, D. S. 1988. Economic Development and International Migration in Comparative Perspective. *Population and Development Review* 14:383-413.
- . 1996. The Age of Extremes: Concentrated Affluence and Poverty in the Twenty-First Century. *Demography* 33:395-412.
- Mitchell, J. C. 1974. Social Network. *Annual Review of Anthropology* 3:279 - 299.
- Papastergiadis, N. 2000. *The Turbulence of Migration*. Cambridge: Polity Press. S: 3-6.
- Petersen, W. 1958. A General Typology of Migration. *American Sociological Review* 23:256-266.
- Ravenstein, E. G. 1885. The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London* 48:167-235.

- Shaw, A. 2000. *Kinship and continuity: Pakistani families in Britain*. Amsterdam: Harwood Academic.
- Werbner, R. P. 1984. The Manchester School in South-Central Africa. *Annual Review of Anthropology* 13:157 - 185.
- Werbner, P. 1990. *The Migration Process: Capital, Gifts and Offerings among British Pakistanis*. Oxford: Berg.
- . 2004. Theorising Complex Diasporas: Purity and Hybridity in the South Asian Public Sphere in Britain. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30:895 - 911.